

Muistelmia kirjastotieteen ja informatiikan syntyvaiheista.

Olen pyrkinyt välttämään osallistumista julkiseen keskusteluun suomalaisen kirjastotieteen ja informatiikan akatemisen koulutuksen syntyvaiheista, joita dokumenttien ja henkilökohtaisten muistelmienkin pohjalta on hyvin ansiokkaasti kartoitettu juuri tässä lehdessä. Syyinä on ollut raportoinnin vaikeus. Tapahtumien keskellä ollut tietää kirjallisten lähteiden suppeuden; muistitiedon subjektiivisuus tekee kuitenkin kirjoittajan epävarmaksi, vaikka hän tietäisikin sen hedelmällisen merkityksen dokumentoitujen lähteiden täydentäjänä. Kun lehden tämän vuoden numerossa 1(1) jälleen palataan tähän kysymykseen, en kuitenkaan malta olla tuomatta esille joitakin näkökulmia, jotka eivät aikaisemmin ole julkisuudessa olleet esillä. Seuraava kannanotto on mitä suurimmassa määrin subjektiivinen. Silti voi toivoa sen antavan jotain uutta kirjastotieteen ja informatiikan syntyvaiheisiin.

Apulaisprofessorit Järvelin ja Vakkari tuovat artikkelin alussa esille tieteen — myös kirjastotieteen ja informatiikan — sidonnaisuuden aikansa historialliseen todellisuuteen. Todellisuuden sitoutuminen näkyy tutkimusongelmien valinnassa, metodologian hahmottamisessa sekä tutkimuksen suhteessa käytäntöön. Niin tässä kuin aikaisemmissa kirjastotieteen ja informatiikan syntyvaiheita kartoittaneissa kirjoituksissa on todettu oppialan perustamisen olleen voimakkaasti sidoksissa omaan aikaansa, käytännön kentän vaatimuksiin alan tutkimuksen käynnistämisestä Suomessa. Kun tutkimus vähitellen 1970-luvulla käynnistyi uuden laitoksen piirissä, nämä vaatimukset ohjasivat siten tieteenalan määräytymistä. Olen kirjoittajien kanssa samaa mieltä siitä, että tieteenalan määräytymiseen vaikutti myös oppituolin sijainti yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa samoin kuin sen ajan vallitseva tiedepolitiikka yleensäkin. Kirjoittajat eivät kuitenkaan ota huomioon sitä, millainen oli kirjastotieteen ja informatiikan tieteenluonne 1960- ja 1970-luvuilla muualla kuin Suomessa ja miten ehkä näillä tiedepoliittisilla virtauksilla oli vaikutuksia siihen, millaisena ja mihin kirjastotiede ja informatiikka Suomessa syntyi. Tosin heidän lähtökohtansakin on, ettei Suomessa ulkomaisesta tutkimuksesta tuolloin tiedetty juuri

mitään. Tätä lähtökohtaa pidän väärin arviotuna ja yritän sen osoittaa seuraavassa.

Järvelin ja Vakkari ottavat esille, ehkä myös ensimmäistä kertaa julkisuudessa, Helle Kannilan osuuden ja kannan alan korkeamman koulutuksen kehittämiseen. Tosiasiahan oli, että Helle Kannila toimi Yhteiskunnallisen Korkeakoulun ja sittemmin Tampereen yliopiston kirjasto-opin lehtorina varsin pitkän työkauden (1949—1963). Silloin hänellä olisi jo paljon aikaisemmin varmaan ollut mahdollisuuksia vaikuttaa kirjasto-opin siirtämiseksi yhteiskunnallisesta opetusjaostosta tiedekuntaan, jos hän olisi vakuuttunut toimenpiteen tarkoituksenmukaisuudesta alansa kannalta. Kuten kirjoittajat toteavat, Helle Kannila piti kirjasto-oppia taito-oppina. Niinpä hän ei ollut innostunut niistä keskusteluista, joissa asia jo varhain 1950-luvulla tuotiin epävirallisesti esille. Mallejahan korkeakoulusta löytyi kansansivistysopista — nykyisestä aikuiskasvatuksesta — sanomalehtioppiin — nykyiseen tiedotusoppiin.

Järvelin ja Vakkari toteavat, että tuolloin — 1950- ja 1960-luvuilla — oli äärimmäisen harvoja ihmisiä, jotka teoreettisella tasolla tiesivät jotain kirjastotieteestä ja informatiikasta. He eivät mainitse keitä nämä henkilöt olivat. Ehkä tässä on syytä todeta, että he pääsääntöisesti olivat niitä kirjastonhoitajia ja dokumentalisteja — kuten informaattikkoja tuolloin vielä kutsuttiin — jotka Asla-stipendin turvin olivat 1950- ja 1960-luvuilla päässeet kurkistamaan Yhdysvaltojen kirjasto- ja informaatiopalvelualan koulutukseen. Heidän joukkoonsa kuului myös Helle Kannila, joka vuonna 1951 teki laajan opinto- ja vierailumatkan Yhdysvaltojen kirjasto- ja informaatiopalvelualan koulutus- ja tutkimuslaitoksiin. Lisäksi on syytä alleviivata, että Helle Kannila seurasi erittäin tiiviisti alan uutta tutkimusta — asia, jonka tietävät Yhteiskunnallisen korkeakoulun kirjastossa tuona aikana työskennelleet ja joka näkyy myös Tampereen yliopiston kirjaston vanhemmasta kirjastotieteellisestä kirja- ja aikakauslehtivalikoidasta. Helle Kannila osallistui tutkimuksen suunnitteluryhmän jäsenenä mm. aikansa lukemistutkimusprojekteihin ja harjoitti itsekin tutkimustyötä siinä määrin kuin se oli mahdollista lehtorinviran hoidon ohella ja vilkkaan ko-

timaiseen ja kansainväliseen järjestötoimintaan osallistumisen lisäksi.

Miksi Helle Kannila sitten torjui nuo epäviralliset, mutta todistettavat varhaiset ajatukset kirjastotieteen oppituolin perustamisesta maamme? Oletan, että syynä oli juuri hänen syvästi humanistinen näkemyksensä kirjastotoiminnan luonteesta yhdistettynä hyvään oman aikansa kirjastotieteellisen tutkimuksen tunteukseen. Kirjastotieteessähän oli 1950- ja 1960-luvuilla vallalla jatkuvasti voimistunut suuntaus yhteiskuntatieteisiin, jopa soveltaviin yhteiskuntatieteisiin ja taloustieteisiinkin. Tämä tutkimussuuntaus oli varmaan vierasta Helle Kannilalle, joka opetuksessaan ja myös kirjoittelussaan voimakkaasti korosti kirjastojen käytön ja kirjojen lukemisen merkitystä ihmisen henkiselle kasvulle. Tälle humanistiselle lähestymistavalle tarjolla ollut yhteiskuntatieteellinen tiedeyhteisö ei ollut Helle Kannilan mielestä todennäköisesti hedelmällisin ympäristö. Niinpä voisikin olettaa hänen lähteneen siitä, että kirjastonhoitajakunnan tieteellisen ajattelutavan perusteet hankitaan lähinnä humanistisilla aloilla tapahtuvien akateemisten opinnoin, kirjastonhoidolliset taidot yhteiskunnallisessa opetusjaostossa, jossa opintoihin myös kuului kirjallisuuden ja kansansivistystyön opintoja. Helle Kannilan oma opetus, joka nykyterminologian mukaan käsitteli kirjastojen ja yhteiskunnan välisiä kysymyksiä, käyttäjäryhmien tuntemusta ja aineiston valintaa, oli voimakkaan ongelmalähtöisesti painotuttua. Opetukseen ei kuitenkaan kuulunut — sen suppeudenkaan takia — tutkimuksellisten valmiuksien antamista näiden ongelmien ratkaisemiseen, vaikka ulkomaisen tutkimuksen arviointia siihen sisältyi runsaastikin.

Apulaisprofessorit Järvelin ja Vakkari toteavat yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan »valinnan» kirjastotieteen ja informatikan sijoituspaikaksi johtuneen kirjasto-opin sijainnista yhteiskuntatieteellisessä opetusjaostossa. Näin asianlaita varmaan osin olikin. Toisaalta on muistettava, ettei mistään todellisesta valinnasta voinut olla kyse, kun vaihtoehtoja oli yksi tai ei yhtään. Perustamisvaiheessa oli kyse siitä, miten jonkin tiedekunnan jäsenet voitiin saada kiinnostumaan kirjastotieteen oppituolista. Humanistinen tiedekunta oli perustettu Tampereen yliopistoon vasta 1960-luvun alkupuolella, ja vuonna 1966, kun tehtiin ensimmäinen aloite kirjasto-opin siirtämisestä tähän tiede-

kuntaan, se vielä kamppaili toimintansa vakiinnuttamiseksi. Siitä näkökulmasta on ymmärrettävää, ettei sillä tuohon aikaan voinut olla valmiuksia laajentaa toimintaansa tälle epätraditionaaliselle alalle. Tilanteen ei voinut olettaa muuttuneen vielä vuonna 1969, kun seuraavan kerran ryhdyttiin toimenpiteisiin kirjastotieteen professuurin saamiseksi Tampereen yliopistoon. Vaikka yhteiskuntatieteelliselläkin tiedekunnalla oli sen perinteisten alojen kehittämishankkeita, oli tilanne kuitenkin toinen tässä jo vakiintuneessa tiedekunnassa. Uuden tieteenalan saamista tiedekuntaan pidettiin ehkä tiedepoliittisesti mahdollisena, kun hankkeen takana oli myös käytännön kenttäväki ja poliittisia vaikuttajia.

Tiedekunnan »valinnassa» oli siis lähinnä kysymys siitä, miten uusi oppituoli sopisi jonkin tiedekunnan yleiseen kehittämissäpolitiikkaan. Tosin eräät yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan jäsenet olivat närkästyneitä siitä, että uusi professori tuotiin sekoittamaan tiedekunnan vakiintuneita uusien virkojen tarkeysjärjestyksiä. Tiedekunnassa lienee sen sijaan ollut kovin vähän, jos lainkaan, keskustelua kirjastotieteen ja informatiikan tieteenalasta tässä vaiheessa. Tosin erään tiedekunnan jäsenen epävirallisesti kokouksen ulkopuolella lausuttu maininta sen »mutteritieteellisistä» ominaisuuksista on lähtemättömästi jäänyt meidän hanketta ajaneiden mieleen. Oma merkityksensä tiedekunnan myönteiseen asenteeseen oli varmaan myös silloisen dekaanin, professori Pertti Pesosen kiinnostuneella, jopa innostuneella suhtautumisella asiaan. Hänellä oli lisäksi Yhdysvalloista tuotua tuoretta tietoa kirjastotieteestä ja informatiikasta tieteenalana. Todennäköisesti juuri dekaanin toimesta tiedekunnan esittämä kirjastotieteen professuuri muuttui myöhemmin kirjastotieteen ja informatiikan professorin viraksi, jollaisena se sitten esiintyi Tampereen yliopiston hallituksen lopullisessa virkaesityksessä. Tämä muutos ratkaisi käytännössä — ja taas ilman syvällisiä keskusteluja tieteenalan luonteesta — kirjastotieteen ja informatiikan synnyn meillä yhtenäistieteenä. Kaiken kaikkiaan kirjastotieteen ja informatiikan sijoittuminen tiedeyhteisöön oli aikanaan monin osin praktinen ja tiedepoliittinen ratkaisu. Tieteenanalyysiin perustuvasta valinnasta ei ollut kysymys. Sen ei silti tarvinnut merkitä puuttuvaa tietoa kirjastotieteen ja informatiikan tieteenluonteesta.

Järvelin ja Vakkari toteavat, että kirjastotieteen traditiotietoisuuden puute ja aikaisemman (tietoisuuden?) torjunta johtivat yksipuolisuuteen kannanotoissa kirjastotieteen luonteesta. He toteavat lisäksi, ettei useimmilla keskustelijoilla ollut kokemuksen antamaa perspektiiviä kirjasto- ja informaatiopalvelualan käyttöön ja että myös ulkomaisen kirjoittelun tuntemus oli varsin rajallista. Tähän voidaan todeta, että niillä apulaisprofessoreiden todennäköisesti tarkoittamilla keskustelijoilla, joiden kirjoitukset ovat jääneet lähes ainoiksi suomalaisen kirjastotieteen ja informatiikan synnyn kirjallisiksi lähteiksi, saattoi ehkä ollakin suppea alan käytännön ja teorian tuntemus, joka ohjasi heidän kannanottojaan. Heidän merkityksensä kirjastoalan kentän ja poliittisten päättäjien mielipiteen muokkaamisessa tutkimusmyönteiseksi oli kuitenkin huomattava. Toisaalta heidän todelliset vaikutusmahdollisuutensa opetuksen sisällön muovaamiseen kirjastotieteen ja informatiikan opetuksen käynnistyttyä olivat kuitenkin rajalliset, vaikka Tammeckannin muistelmissa (2) mainitsemaa etäisohjantaa harjoitettiin. Siitä huolimatta että 1970-luvun alussa lähinnä opiskelijoiden välityksellä tapahtuvaa ulkopuolista vaikuttamista yliopisto-opetukseen olikin olemassa, ei opetuksen henkinen vapaus silloinkaan ollut täysin hävinnyt.

Kirjastotieteen ja informatiikan opettajakunnan tieteelliset ja tutkimukselliset eväät olivat epäilemättä heikot 1970-luvun alussa ja opettajien määrä vähäinen nykyiseen verrattuna. Se heijastui myös opetukseen ja tutkimuksen suunnitteluun. Opettajien lähtökohdat eivät kuitenkaan olleet niin heikot kuin kirjoituksessa annetaan ymmärtää. Opettajakunnalla oli toki vankka käytännön kokemus, ehkä suhteellisesti ottaen vahvempi kuin kirjastotieteen ja informatiikan opettajakunnalla koskaan sen jälkeen on ollutkaan. Opettajien ulkomaisen kirjoittelun tuntemusta ei tietenkään voi mitata, mutta ainakin allekirjoittaneella se oli tuohon aikaan parempi kuin koskaan myöhemmin. Se oli kirjastonhoitajana saatua tuntemusta: 16 vuoden työkokemus Yhteiskunnallisen korkeakoulun ja Tampereen yliopiston kirjastossa, johon 1950-luvulta lähtien hankittiin aktiivisesti alan aineistoa ja jonka kirjallisuuden valintaa ja luokitusta olin hoitanut kahdeksan vuotta ennen lehtorinvirkaan siirtymistä, oli tarjonnut verrattoman näköalapaikan kirjastotieteen ja

informatiikan tutkimukseen eri puolilla maailmaa. En myöskään pitänyt itseäni ainoana opettajakunnan jäsenenä, joka tunsu alan ulkoista tutkimusta. Toinen kysymys sitten on, miten paljon tuota tietämystä silloisessa tilanteessa oli mahdollista hyödyntää.

Kun kirjastotiede ja informatiikka syntyi yhtenäistieteenä ja kun se sijoittui yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan, ei missään tapauksessa siis ollut kysymys traditiotietoisuuden puutteesta niillä kolmella tai neljällä maisterilla, jotka Tampereen yliopistossa alkuvaiheessa joutuivat kehittämään koulutusta ja hoitamaan opetusta. Synnä yhteiskuntatieteelliseen ratkaisuun oli se, että haluttiin käynnistää kirjasto- ja informaatiopalvelualan akateeminen koulutus ja luoda edellytykset sen kehittämiseksi niin, että tulevaisuudessa voitaisiin saada aikaan tutkimusta myös alan omin tutkijavoimin. Avautunut ratkaisu vastasi hyvin käytännön kentän taholta esitettyjä vaatimuksia alan soveltavan tutkimuksen kehittämiseksi. Se myös seurasi tuohon aikaan vallalla ollutta kirjastotieteen ja informatiikan kansainvälisiä tutkimussuuntauksia yleensä ja erityisesti Yhdysvalloissa. Koulutuksen oli opettajien vähyyden ja opetusohjelmien suppeudenkin takia rajauttava joihinkin kirjastotieteen ja informatiikan alueisiin, jotka olivat keskeisiä sen ajan historiallisessa todellisuudessa. Kirjastotieteen ja informatiikan professorinviran perustamisvaiheen tapahtumat etenivät niin nopeasti, että syvempi tieteenanalyysi yliopiston piirissä olisi siinä vaiheessa saattanut johtaa mahdollisuuksien menettämiseen.

Olin vuosina 1959–1976 mukana muutamissa alan koulutusta ja tutkimusta suunnitelluissa työryhmissä, joista tässä haluaisin ottaa esille kolme. Suomen tieteellisen kirjastoseuran asettama ns. Liinamaan työryhmä kartoitti suomalaisen tieteellisen kirjastolaitoksen tutkimustarvetta ja tarkasteli, miten kentän ongelmia voitaisiin lähestyä modernin, lähinnä yhdysvaltalaisen, kirjastotieteen tutkimuksen käyttämin keinoin (3). Noina aikoina kovasti ajankohtainen käyttö- ja käyttäjätutkimus sekä systeemiteoreettinen lähestymistapa tuntuivat tarjoavan keinoja myös suomalaiselle kirjastoalan tutkimukselle. Kun verrataan työryhmän tutkimusohjelmaa siihen ratkaisuun, että kirjastotiede ja informatiikka meillä sitten sijoittui yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan, toteutunut vaihtoehto oli paljon humanistisempi kuin alan

tutkimustarpeesta ohjelman perusteella olisi voinut päätellä. Sen mukaan »valinta» olisi voinut lähes yhtä luontevasti kohdistua myös Tampereen yliopiston taloudellis—hallinnolliseen tiedekuntaan, vaikka työryhmä päätyikin esittämään erillisen kirjasto-osaston perustamista Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteelliseen tutkimuslaitokseen. Esitys oli analoginen kirjastotieteen sijoittumiselle vastaavaan tiedekuntaan.

Tampereen yliopiston vuonna 1970 asettama laaja toimikunta, jonka tehtävänä oli laatia ehdotus kirjastotieteen ja informatiikan opetuksen käynnistämiseksi yhteiskuntatieteellisessä tiedekunnassa, oli sekä jäsenistönsä että tehtävänasettelunsa puolesta sellainen, ettei sillä ollut mahdollisuuksia tarkempaan tieteenala-analyysiin. Sen rooliksi jäi kartoittaa lähinnä kentän eri sektoreiden koulutustarpeet ja saavuttaa jokinlainen yleisen tason konsensus kirjastotieteen ja informatiikan professorin viran opetusalaista. Tämä vastasi myös silloisen opetushenkilöstön odotuksia. Toimikunnan työn tuloksena tuli tosin esille uuden oppituolin edustaman alan laajuus. Mutta se seikka, ettei toimikunta sitonut professuurin opetusalaa mihinkään erityiseen osa-alueeseen, antoi liikkuma-alaa, kun viran täyttöprosessi tältä pohjalta myöhemmin käynnistyi. Voi myös todeta, että toimikunnan piirissä syvemmälle mennyt keskustelu kirjastotieteen ja informatiikan tieteenluonteesta ei muutenkaan tullut kysymykseen: sehän olisi saattanut tuossa varsin kriittisessä vaiheessa asettaa kyseenalaiseksi jo valtion tulo- ja menoarvioon sisältyneen ratkaisun kirjastotieteen sijoittumisesta yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan. Tämä olisi voinut tuoda uuden tieteenalan varsin outoon valoon toimikunnan kirjastoalan ulkopuolisten jäsenten silmissä.

Keskustelu alan tieteenluonteesta käynnistyi kirjastotieteen ja informatiikan laitoksella 1970-luvulla tutkinnonuudistusprosessin myötä. Keskustelun tuloksia on tiivistetty Tutkinnonuudistustyöryhmän väliraporttiin (4), tuohon Järvelinin ja Vakkarin mainitsemaan kolmen maisterin ja yhden ylioppilaan tuotteen. Työryhmä päätyi toteamaan kirjastotieteen ja informatiikan erilaiset juuret, saksalai-

sessä maaperässä varttuneen humanistisen ja yhdysvaltalaiseen traditioon perustuneen yhteiskuntatieteellisen ja loogis-formaalisen tutkimussuuntauksen. Vaikka raportissa periaatteellisella tasolla todetaankin kirjastotieteen ja informatiikan sidonnaisuudet useaanakin alaan, jopa useisiin yhteiskuntatieteellisiin aloihin, siinä korostetaan alan tieteidenvälistä luonnetta. Käytännön tasolla ei laitoksella tuohon aikaan tohdittu asettaa kyseenalaiseksi alan organisaattorista sijoittumista yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan. Sen sijaan pidettiin vaarallisena niitä hallinnonuudistuksen yhteydessä tiedekunnan piirissä esiintyneitä pyrkimyksiä, joiden tarkoituksena oli liittää kirjastotieteen ja informatiikan laitos osaksi tiedotusopin laitosta. Työryhmän väliraportissa esitetyllä analyysillä saattoi olla jokin merkitys siinä, että laitoksen itsenäisyys säilytettiin.

Kirjastotieteen ja informatiikan laitoksen sijoittuminen Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteelliseen tiedekuntaan oli aikanaan monilla tavoin reaalipoliittinen ratkaisu. Tutkimuksen ja opetuksen kehityssuunnat todistavat, ettei tiedekunta ole sitonut alaa liian tiiviisti muihin aloihinsa, vaan tarjonnut ympäristön, jossa kirjastotieteen erilaiset traditiot ovat pääsemässä esille. Merkitsisikö tämä sitä, että vähitellen voitaisiin ottaa keskusteluun kirjastotieteellisen tiedekunnan muodostaminen Tampereen yliopistoon?

Oili Kokkonen

Viitteet

- Järvelin, K. & Vakkari, P., Kirjastotiede ja informatiikka -tiedon hankinnan tiede. Kirjastotiede ja informatiikka (7) 1, 1988.
- Tammekann, E.-M., Kirjastotieteen ja informatiikan professuurin ensimmäinen lukuvuosi 1971—1972. Kirjastotiede ja informatiikka 5 (4), 1986.
- Liinamaa, M. & al., Ehdotus tieteellisten kirjastojen perustutkimusohjelmaksi. Sugnum 1 (2), 1969.
- Tutkinnonuudistustyöryhmän väliraportti. Tampereen yliopisto. Kirjastotieteen ja informatiikan laitos. Julkaisuja A: 7. Tampere, 1976.